

DOPRINOS MARIJE PANTELIĆ POZNAVANJU STAROSLAVENSKOG BOGOSLUŽJA

(Pohvalno slovo promotora kod podjeljivanja počasnog doktorata na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu 25. veljače 1988)

Dr. Ivan GOLUB

Vijeće Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu donijelo je odluku da se dr. Mariji s. Agneziji Pantelić o 1100. godišnjici smrti sv. Metodija podijeli počasni doktorat svete teologije.

BIOGRAFSKI PODACI

Marija Pantelić rodila se u Ferdinandovcu 12. lipnja 1915. Tu pohađa osnovnu školu. U Zagrebu polazi realnu gimnaziju. God. 1935. stupa u samostan Sestara milosrdnica pod redovničkim imenom s. Agnezija. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu studira XVI. grupu A: južnoslavenske književnosti, B: francuski jezik s književnošću i C: narodnu historiju, hrvatski jezik sa staroslavenskim i ruski jezik. U to vrijeme boravi pet mjeseci u Toursu, Francuska. Studij u Zagrebu završava 1941. godine. Od tada radi kao suplent na Privatnoj ženskoj realnoj gimnaziji Sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu. Potom na IX. ženskoj gimnaziji na Savskoj cesti u Zagrebu do rujna 1946. Državni stručni ispit za profesora srednjih škola polaže 31. kolovoza 1944. Od prvog prosinca 1949. radi u Staroslavenskom institutu »Svetozar Ritig« u Zagrebu. Tu radi – istaknimo odmah – na hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima, proučavajući njihove tekstove sa svih vidova: povijesnoliturgijskog, jezičnog, pismovnog, iluminacijskog, datacijskog i lokacijskog. U Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pohađa tečaj glagoljske, ćirilske i latinske paleografije i arhivistike godine 1955/1956.

Godine 1960. brani na Filozofskom fakultetu u Zagrebu doktorsku radnju »Hrvatskoglagoljski kodeksi krbavskog područja u 14. i 15. stoljeću.« Svoj kulturnopovijesni rad na hrvatskoglagoljskoj baštini usavršava i u inozemnim bibliotekama i arhivskim središtima: u Beču i Salzburgu 1962. i 1964; u Innsbrucku i St. Gallenu 1964; u Vatikanskoj apostolskoj biblioteci 1955. i 1964;

u Nacionalnoj biblioteci u Parizu 1968. i u staroj Sveučilišnoj biblioteci u Mainzu 1978. Tu je – ističem – sakupila dragocjenu građu koja joj je omogućila povijesnoliturgijsku obradu glagoljskih misala i brevijara kao i uvid u njihov paralelni razvojni hod s latinskim suvremenim Kodeksima. Posljednjih godina istražuje razvoj glagoljskog pisma, paleografiju.

RADOVI

Djelo Marije Pantelić je obimno po broju, visoko vrijedno po izvornosti i raznoliko po vrsti. Raspon njena znanstvenog pisanja ide od osvrta i recenzija do istraživačkih studija, od sudjelovanja na kritičkom izdavanju drevnih glagoljskih liturgijskih knjiga u pretisku i transliteraciji do glagoljske paleografije. Jedno predstavlja možemo reći zajednički nazivnik čitava njena opusa, a to je izučavanje staroslavenske paleografije i liturgije. Ona obrađuje povijesnoliturgijski glagoljske misale i brevijare u njima samima kao i u usporedbi sa suvremenim latinskim liturgijskim kodeksima. Glavno pak težište njezina rada je istražiti i dokazati što je u liturgijskim knjigama specifično naše. Na tom području dala je prinose i prinove od kojih mnogi predstavljaju konačnu riječ o predmetu.

U studiji »Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca« koja je štampana u Radovima Staroslavenskog instituta 5, 1964. Marija Pantelić je obradila do sada malo poznatog krasnopisca i minijaturistu Bartola Krbavca od kojega su sačuvana tri lijepo ispisana i iluminirana glagoljska rukopisna misala: Berlinski misal iz 1402, Ročki i Ljubljanski misal. Bartolov Bakarski brevijar pak iz 1414. je zagubljen. Autorica je podrobnom studijom utvrdila da Bartolu Krbavcu pripada dolično mjesto u našoj kulturnoj povijesti srednjega vijeka. Bartol je svoje umijeće pisanja i iluminiranja kodeksa prenio iz Krbave u Hrvatsko primorje (Bakar). Pažnje je vrijedna njezina hipoteza da je Bartol tu možda organizirao skriptorij i iluminiranje sakralnih kodeksa i tako stvorio ozračje gdje »se rodio i možda stekao svoje početno slikarsko znanje i veliki prvak minijature Julije Klović iz Grižana (1498–1578), koji je poslije otišao u Italiju, te se ondje kao izvanredni talenat razvio do savršenstva, zadobivši nadimak Rafaela minijature« (str. 83). Marija Pantelić pokazuje kako je matično područje hrvatske glagoljske pismenosti bilo – ne kako se prije mislilo – na području Kvarnera i Istre, nego na kopnu s prvim i najznačajnijim središtem na području Zadra i Nina. A krbavsko područje koje se tijesno naslanja na Zadar i Nin predstavlja prijelazni pojas preko kojeg je glagoljica prodirala i na Sjever i Jug kroz cijelo 14. i 15. stoljeće do zlokobne bitke na Krbavi 1493.

Zahvaćanje predmeta istraživanja s dubokim kontekstom značajka je i drugih njenih radova. Primjer takva kontekstualnog pristupa i komparativnog gledanja na liturgijske tekstove pokazuje njen zapažaj: »Mrtvačka sekvencija Dies irae, najpotresnija sekvencija srednjega vijeka koju istraživači starih kodeksa nalaze u latinskim misalima na Zapadu tek oko 1480, 1486, 1491; kod nas u hrvatskom prijevodu u prozi nalazi se već u glagoljskom misalu kneza Novaka (1368), više od stotinu godina prije nego u ostalim latinskim kodeksima, a 1440. imamo i datirani tekst o osmeračkim tercinama koji odgovara latinskom originalu (str. 86).

»Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460« daljnji je njen obimni rad koji je izašao u Slovu 15–16, 1965, str. 94–148 sa 13 tabela. Radi se o rukopinskom brevijaru što ga je napisao žakan Blaž 1460. za vrbničkog popa Mavra, a dovršio pop Jure iz Baške 1471. Brevijar se u vrijeme njena izučavanja nalazio u Rimu u posjedu Umberta Tezzolija. Sada se nalazi u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu (R 7822). U njemu se nalazi oficij u čast solunske Braće gdje se u lekcijama kao mjesto njihova rođenja navodi Solin, a za njihov prvi rad se kaže »i vse knigi hr'vat'ske tlmač'še«. Autorica i ovdje skrupuloznom pomnjom opisuje kodeks, raščlanjuje tekst pod jezičnim, liturgijskim i inim vidovima, ali i utemeljenom smjelošću iznosi hipoteze: »Možda je u Službi Ćirila i Metoda Mavrova brevijara sačuvana najstarija varijanta nacionalnoga, lokalnog oficija redigiranog na hrvatskom tlu. Nije li – pita se Marija Pantelić – u lekcijama službe svetih Ćirila i Metoda u Mavrovu brevijaru očuvana kakva hrvatska redakcija Žitja Konstantina kakva se odrazila u hrvatskoj redakciji Ljetopisa popa Dukljanina?« (str. 130). Ona također utvrđuje kako je Mavrov brevijar uz primjerak Moskovskog brevijara iz 1443. (koji je do 1627. bio u Vrbniku) jedini cjeloviti brevijar koji sadrži čitav Psaltir, čitav Temporal, Sanktoral s Komunalom i Kalendarom u vrbničkim brevijarima. Jezik mu je jako kroatiziran.

Radom »Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.« (Radovi Staroslavenskog instituta 6, 1967, str. 5–103), kako sam naslov kaže, razrješava pitanje da li je misal kneza Novaka poslužio kao predložak Prvotisku glagoljskog misala (1483). Potvrđan odgovor na to pitanje, koji se sretao u literaturi, donosi Marija Pantelić kao siguran. Temelji se na usporedbi sadržaja i jezika misala kneza Novaka i prvotiskanog misala: »Sadržajna i povijesnoliturgijska analiza pokazala je da su redaktori Prvotiska poštivali sadržaj starog Novakova misala i preuzeli ga kompletno, dodavši mu 4 votivne mise i 8 sekvencija; ali se ipak nisu mogli oprijeti svojoj lokalnoj tradiciji, pa su u tekst Prvotiska unijeli neke stilizacije, izraze ili oblike koji su im bili u ušima bilo iz vlastitih njihovih kodeksa i crkvene prakse bilo iz jezičnog stanja svoga kraja« (str. 75). Ona ne izbjegava sporna područja i polemička polja. Otmjeno i suzdržano govori u Dodatku o spornom pitanju mjesta gdje je tiskan misal iz 1483. i ukazuje kamo bi trebalo upraviti istraživanje da se razmrsi čvor »gdje je i od koga štampan naš ponos, prvi hrvatski štampani misal iz godine 1483« (str. 89).

Kad je 1971. u Sveučilišnoj nakladi Liber (u Biblioteci pretisaka »Liber chroaticus«) izašao pretisak »Misal po zakonu Rimskog dvora« iz 1483, Marija Pantelić je napisala popratni rad »Sadržaj i kulturnopovijesna komponenta misalskih tekstova« (str. XLV–L). To je dubok teološki tekst, gledan dogmatski i liturgički.

U obimnoj studiji »Povijesna podloga iluminacije Hrvojeva misala« ona povezuje iluminacije s firentinskom školom i vladavinom Anžuvina. Kad je izišao pretiskom »Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića« (Zagreb–Ljubljana–Graz 1973), Marija Pantelić je napisala značajne popratne tekste u ediciji »Hrvojev misal i njegov historijskoliturgijski sastav« (sv. II, str.

489–494), »Kulturnopovijesna analiza iluminacije Hrvojeva misala« (str. 495–505). Posebno treba istaći da je ona izradila transkripciju Hrvojeva misala (sv. II, str. 1–192). O »Povijesnokulturnom značenju glagoljskog misala Hrvoja Vukčića Hrvatinića« pisala je u reviji *Encyclopedia moderna* 22, 1973, 49–51.

Pretpisak Hrvojeva misala izašao je pod naslovom »Missale Hervoiæ Ducis Spalatensis Croatico-glagoliticum. Editionem curaverunt B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić sub redactione Vj. Štefanić. Staroslavenski institut Svetozar Ritig – Zagreb, Mladinska knjiga – Ljubljana, Akademische Druck-und Verlagsanstalt – Graz) 1973. Vol. I: Fascimile, 247 fol; Vol. II: Transcriptio et commentarium, p. 544. Profesor Papinskoga orijentalnog instituta u Rimu Michael Lacko u svojoj recenziji pretiska Hrvojeva misala koji naziva »un avvenimento di primo ordine per la cultura croata« puno pažnje posvećuje rezultatima do kojih je došla Marija Pantelić: »o mnogim orijentalnim elementima iluminacije raspravlja jako dobro Marija Pantelić« (*Orientalia Christiana Periodica*, vol. 40, Rim 1974, fasc. I, str. 207–208).

Slijedeći fototipska izdanja, rad Marije Pantelić u izdavanju Drugog novljanskog brevijara: »II. Novljanski brevijar – Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. – Župni arhiv Novi Vinodolski – Fototipsko izdanje – Uvod, Bibliografija; Marija Pantelić, Anica Nazor – Zagreb–Graz 1977«. Ovo je fototipsko izdanje prvo izdanje jednoga cjelovitog glagoljskog rukopisa brevijara. Marija Pantelić ga je providjela Uvodom (str. 9–38) gdje raspravlja o obliku, pismu, jeziku i sadržaju Brevijara. Zanimljiv je zaključak do kojega je došla: »Pregled sadržaja II. Novljanskog brevijara pokazao je paralelni tok evolucije glagoljskih s latinskim brevijarima od pojedinih zbirki do plenarnog brevijara Rimskog dvora franjevačke redakcije... Zanimljivo je da II. Nov. brevijar ima jedini od hrvatskoglagoljskih brevijara oficije zapravo franjevačkih svetaca napuljske kraljevske kuće Anžu: sv. Ludovika, franjevca i biskupa i sv. Ludovika kralja, člana svjetovnog franjevačkog III reda, koje su usvojili novljanski pavlini vjerovjatno preko mađarskih pavlinskih kodeksa« (str. 34).

U studiji »Zapadne varijante u staroslavenskim psaltirima« (*Makedonska Akademija na naukite i umetnostite, Simpozium 1100-godišnjina od smrtta na Kiril Solunski, I, Skopje 1970, str. 291–299*) istražuje zapadne varijante koje su ušle u prijevod psaltira solunske Braće i dolazi do zaključka da su solunska Braća uz grčki predložak imala kraj sebe u Moravskoj uobičajeni Rimski psaltir koji su upotrebljavali misionari iz različitih slavni francuskih benediktinskih opatija i da su u Moravskoj u svoj prijevod staroslavenskog psaltira unijeli trovrsne varijante«: (str. 298) leksičko-semantičke, dodane i ispuštene riječi te pogrešna i sinoptička mjesta.

U svojoj radnji »Odras sredine u hrvatskoglagoljskim liturgijskim Kodeksima« (*Slovo* 21, 1971, 324–332) ona pokazuje koliko je u liturgijskim kodeksima vidljivo djelovanje benediktinaca, pavlina i franjevaca-trećoredaca te koliko je povezan društveni i gospodarski život s liturgijskim tekstovima.

U studiji »Elementi bizantske himnologije u hrvatskoglagoljskoj himni H(R6ST)6 V(6)SKR(6)SE IZ MRTVIH6« obrađuje uskrnsni himan iz III. vrbničkog brevijara koji se do 18. stoljeća pjevao na Uskrs uz ljubljenje križa. Utvrđuje da se radi o pjesmi iz samih početaka slavenske pismenosti. Protje-

rani učenici solunske Braće mogli su iz Mletaka donijeti na kvarnerske otoke osnovne sastavnice ove pjesme.

O radu Marije Pantelić »Hrvatskoglagoljski odlomak *Missale Festivum*« (Slovo 22, 1972, 5–25) veli Josip Tandarić: »U ovom prilogu autorica obrađuje odlomak vrlo značajan za povijest glagoljske liturgije u Hrvatskoj. Ponajprije paleografska analiza, a zatim analiza sanktorala ovog fragmenta misala pokazuje da imamo pred sobom dokumenat koji nam otkriva stanje glagoljskog misala hrvatske redakcije prije stvaranja plenarnih misala u vrijeme franjevačke liturgijske reforme. Ovakvi su fragmenti rijetko sačuvani, a omogućuju nam da rekonstruiramo stanje u prvom razdoblju slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj« (Croatica Christiana Periodica 8, Zagreb 1981, str. 119).

Zanimljiv je rad »Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisin i Mihael« (Slovo 23, 1973, 161–203). Amuleti su univerzalna baština čovječanstva. Ima ih raznih vrsta. Srž pisanih amuleta tvori legenda o sv. Sisinu, pobjedniku nad ženskim zloduhom. Drugdje opet namjesto sv. Sisina dolazi Mihael arkandeo. Amulet sa svojim molitvama, zaklinjanjima odnosno imenima otjeruje zloduha. Hrvatskoglagoljski amulet, o kojem se u raspravi radi, nalazi se u Vatikanskoj Apostolskoj biblioteci, Codice Illirico 11. Na temelju detaljne analize pisma, jezika i sadržaja Marija Pantelić dolazi do zaključka: »Sve ovo daje posebno mjesto hrvatskoglagoljskom amuletu među ostalim slavenskim amuletima i ističe njegovu važnost evropskih razmjera, jer je on dokaz upotrebe, pisanja i kompozicije amuleta hebrejsko-kršćanske tradicije latinsko-zapadnog podrijetla u vremenskom rasponu od 13–19. stoljeća« (str. 192).

U radu »Kulturni ambijent djelovanja Blaža Baromića, pisca i štampara glagoljskih knjiga« (Senjski zbornik, sv. 6, Senj 1975, 31–43) rasvjetljuje djelo vrbničkog popa i senjskog kanonika Blaža Baromića koji 1494. utemeljuje u Senju glagoljsku tiskaru, gdje iste godine tiska glagoljski misal, a 1496. »Spovid općenu«.

»Pashalne tabele i datiranje glagoljskih kodeksa« (Slovo 25–26, 1976, 273–293 i 20 tabela) doprinosi su rješavanju pitanja koliko uskrсни datumi pashalnih tabela pridonose datiranju pisanja glagoljskih tekstova. Oslonjena na izučavanje velike komparativne građe ona je došla do ovih rezultata: »Analiza pashalnih tabela hrvatskoglagoljskih kodeksa odražuje kontinuitet pisanja liturgijskih knjiga hrvatske redakcije od 10–11. stoljeća. Tabele uskršnjih datuma s kronološkim elementima za izučavanje uskršnjih datuma nastale su prema latinskim. Prvi uskrсни datum za određenu godinu u tabeli ne može se uzeti i za godinu pisanja dotičnog kodeksa. Dragocjene su posebne oznake datumâ u pashalnim tabelama i u kalendarima, ali apsolutnu vrijednost za datiranje kodeksa dobivaju tek onda, ako su potvrđene godinom pisanja u kolofonu ili datiranim bilješkama« (str. 292).

Radom »Kalendar II Novljanskog brevijara iz 1495. godine« (Slovo 29, 1979, 31–82) Marija Pantelić pokazuje kako su pavlini, došavši na glagoljsko područje, preuzeli staroslavensko bogoslužje, knjige franjevačke redakcije s benediktinskim, samostanskim, mjesnim i istočnim datumima štovanja svetaca i dodali svoje oficije sv. Augustina, sv. Pavla prvopustinjaka, sv. Ludovika biskupa i sv. Ludovika kralja.

U referatu »Navještaji Uskrsa u Osorskom evanđelistaru i njihovi staroslavenski i hrvatski prijevodi« (Otočki ljetopis Cres–Lošinj, sv. 5, Mali Lošinj 1984, 81–88) autorica posvećuje pažnju navještaju Uskrsa u Osorskom evanđelistaru iz 1081/82. godine. Utvrđuje kako »svi naši navještaji latiničkog, glagoljskog i ćirilskog pisma potječu od latinskih formulara Osorskog evanđelistara iz 11. stoljeća i onog pripisana u 14. stoljeću« (str. 88). Autorica povezuje drevnu liturgiju sa suvremenom koncilskom liturgijskom reformom. Primjer za to jest zaključnica njena rada: »I na kraju zašto su navještaji !Uskrsa!, neevanđeoski tekst, našli svoje mjesto u evanđelistarima i lekcionarima? U prva vremena kršćanstva kao i danas iza II. vatikanskog koncila bile su uloge kod mise razdijeljene: celebrant je imao svoju knjigu – Sakramentarij s Ordo missae i oracijama; kor je imao Craduale (pjevne dijelove), a đakon Evanđelistar... Kako je đakon trebao i navještaj blagdana, to je navještaj s praktičnih razloga uvršten u Evanđelistar« (str. 88).

Tematski je srodan i njen rad »Melodijski arhaizmi uskrsnog ciklusa u glagoljskim kodeksima« (Litterae slavicae Medii aevi, Francisco Venceslao Mareš Sexagenario oblatae, Herausgegeben von Johannes Reinhart, München 1985, 263–274).

U svom radu »Senjski Lobkowiczow glagoljski kodeks iz 1359. – Prototip srednjovjekovnih Liber Horarum za laike« (Senjski zbornik sv. 8, Senj 1980, 355–367) Marija Pantelić ne samo da pomno iznosi sastav kodeksa, nego ga, što karakterizira njeno istraživanje, stavlja u onodobnost, a tu pak traži naše sunarodnjake koji su se izvan Domovine ogledali na izradi ili štampanju »Liber Horarum«. Konkretno spominje »Julija Klovića, rođena u Grižanama (1498–1578), čiju smo 400. obljetnicu smrti slavili godine 1978. On, posljednji predstavnik minijature, poklonio je evropskoj umjetnosti svoja remek-djela upravo minijaturama Marijina časoslova »Horae Beatae Mariae Virginis« (str. 64). God. 1518. Krsto Frankopan i Apolonija štampanju u Veneciji kao svoj zavjet nakon izlaska iz mletačke tamnice Njemačko-rimski brevijar za ženski svijet (str. 66).

Osobito mjesto u radovima Marije Pantelić zauzima njena magistralna studija »O Kijevskim i Sinajskim listićima« (Slovo 35, 1985, 5–56). Radi se o dva glagoljska fragmenta koji predstavljaju najstarije mise zapadnog i istočnog obreda. Po svojoj liturgijskoj strukturi Kijevski su listići najstariji dio zapadne misne knjige, Sakramentara. Pitanje latinskih i grčkih predložaka ona rješava podrobnom sadržajnom i paleografskom analizom i zaključuje: »Kijevski listići predstavljaju spomenik jednoga dijela Gregorijanskog sakramentara s istočnim leksikom i izrazima, a Sinajski listići najstariju istočnu liturgiju protkanu oracijama suvremene zapadne duhovnosti« (str. 54). Što se tiče kasnijih pripisa ona dokazuje: »Mlađi pripisi Kijevski 2, Sinajski 2, 3 iz konca 11. ili početka 12. st. svjedoče upotrebu Kijevskih i Sinajskih listića na pograničnom, u to vrijeme mješovitom području kao što je bila dubrovačka Astoreja i poluotok Pelješac sa svojim humskim zaleđen (str. 54). Marija Pantelić je svojom studijom na osamljene glasove da su Kijevski listići krivotvorina dala konačan i neprijeporan odgovor da oni to nisu.

U svom referatu »Tema posljednjeg suda u Bečkim listićima« što ga je održala na znanstvenom zboru Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Staroslavenskog zavoda u Zagrebu o 1100. obljetnici Metodijeve smrti (Slovo 36, 1986, str. 95–109) Marija Pantelić značajki prepoznaje u prefaciji Bečkih listića teologiju IV. Evanđelja, autorstvo sv. Metodija, liturgijski uspoređuje Bečke listiće s Kijevskim i zaključuje kako su »s aspekta paleografije i ortografije Bečki listići i prva strana Kijevskih listića (Ki2) bez sumnje najstariji hrvatski liturgijski spomenik« (str. 103).

Studija »Liturgijska kronologija i ubikacija glagoljskih misala od X–XV stoljeća« (što treba izaći u monumentalnoj monografiji o sv. Ćirilu i Metodu kod Kršćanske sadašnjosti o već minuloj 1100. obljetnici Metodove smrti) predstavlja neku vrstu sinteze njenih radova, usredotočenje njenih liturgijskih zanimanja i dragocjenu summu o glagoljskim misalima.

Za istu ediciju izradila je studiju »Dragocjena baština hrvatskoglagoljskih brevijara od 13–15. stoljeća« u kojoj je na temelju sačuvanih glagoljskih fragmenata iskonstruirala staroslavenske časove, službe, prije plenarnih brevijara franjevačke redakcije u 13. stoljeću. Sami elementi koji oblikuju pojedine časove jednaki su latinskim predlošcima iz 9. st., a sama struktura časova latinskim sastavima iz 11. stoljeća. Provjera pak elemenata staroslavenskih časova potvrdila je veliku stabilnost u odnosu na takve latinske sadržaje. Redoslijed časova u Sanktoralu otkriva službe za srednjovjekovne zapovijedane blagdane poput onih u »Missale festivum«. Obradom ovih časovnih fragmenata uspostavljen je kontinuitet hrvatskoglagoljskog časoslova od ćirilometodske tradicije preko 11. stoljeća do sačuvanih hrvatskoglagoljskih fragmenata iz 13. st. Naime, u paleoslavistici se držalo da su Hrvati baštinili glagoljske misale i brevijare tek u 14. stoljeću pojavom franjevačke redakcije, procvatom prepisivanja plenarnih misala i brevijara i njihove difuzije po čitavoj Evropi.

Ne mali je doprinos Marije Pantelić njen rad u Enciklopediji Jugoslavije i u Hrvatskom biografskom leksikonu. Svojim je naime prinostima pridonijela da se stručna i podrobna saznanja iz paleoslavistike putem enciklopedije sažeto a opet znanstveno posreduju širem krugu čitatelja. Za Enciklopediju Jugoslavije izradila je natuknice: Josip Vrana, profesor-paleoslavista; Dujmić de Gliceris, teolog; te posebno »Glagoljski brevijari, Latinski brevijari«. Za Hrvatski biografski leksikon napisala je biografije: Andrija iz Novoga, glagoljski pisar iz kraja XV. i poč. XVI. st.; Blaž Baromić, pisar i štampar glagoljskih knjiga u drugoj polovici XV. stoljeća; Jakob Baromić, štampar iz XVI. stoljeća; Bartol Krbavac, pisac i iluminator glagoljskih kodeksa; Franko Budišić, kulturni uzdatelj pavlinskih samostana. A za Leksikon pisaca Jugoslavije napisala je biografije: Pop Martinac, pisar i iluminator glagoljskih brevijara iz 1485. i 1495. i Dr. Anica Nazor, filolog, paleoslavista.

ZAKLJUČAK

Djelo Marije Pantelić je, kako je očito iz svega što smo naveli, brojno po studijama, obimno po sadržaju, značajno po doprinosu paleoslavističkoj znanosti, ključno po obradi ključnih tema paleoslavistike i zaključno po konačnoj riječi u mnogim spornim pitanjima staroslavenštine.

U njenu djelu osobito mjesto zauzima staroslavenska liturgija, tekstologija i ikonografija. Tu je Marija Pantelić dala prave prinove i zaključila sporove. Stavljajući liturgijske paleoslavističke spomenike u evropski kontekst, osobitu je pažnju posvećivala našim domaćim spomenicima. Pomno je istraživala utjecaje Evrope na naše tlo, ali isto tako i gordo ukazivala na liturgijske posebnosti kojima smo pretekli Evropu. Zato su njeni radovi nezaobilazni za poznavanje staroslavenskog bogoslužja.

Integrirani glagoljski misali i brevijari kao propisane liturgijske knjige od 13. stoljeća trebale su biti uniformirane, jednake za sva područja Zapadne crkve. Ipak svaki glag. kodeks posjeduje specifičnosti svoga kraja, svoga pisara i iluminatora, kao i jezika, zatim kulta mjesnih svetaca, bilo čitavom misom ili oficijem u njegovu čast: sv. Šimun u Zadru (misa), sv. Klement Rimski (Vrbnik), sv. Mavar Porečki, sv. Pavao pustinjak, Prijenos sv. Augustina, sv. Pavla prvoga pustinjaka (Pavlini), sv. Jeronim, sv. Lazar i sv. Marta, sv. Antun pustinjak (Istra) itd.

Nizanje svetaca u litanijama čije se relikvije čuvaju u Zadru, unošenje lokalnog kulta svetaca u kalendare, zatim lista dvorskih svetaca, tj. iz područja vladanja Anžuvina u kalendar Hrvojeva misala. A miješanje starih svetačkih istočnih i zapadnih datuma u kalendaru Drugoga novljanskog brevijara vuče podrijetlo iz ćirilometodskih vremena.

Upornim pak proučavanjem strukture brevijara u škrtnim glagoljskim fragmentima otkrila je stariju kompoziciju oficija koja je prethodila franjevačkoj redakciji liturgijskih knjiga u 13. stoljeću. Kako su njihovi sastavni elementi (oracije, antifone, responsoriji i versovi) nestali iz plenarnih liturgijskih knjiga od 14. st., to ih je trebalo identificirati prema starim latinskim kodeksima: Sakramentara, Antifonara i Responsara. U njima nema traga himnama, a ostali elementi staroslavenskog časoslova predstavljeni su incipitima, a to su psalmi, homilije i pasije. Ovakva struktura časova predstavlja neku vrstu »Ordo officiorum« koji je bio namijenjen predsjedatelju kora. Naime, u slavljenju časova uloge su bile podijeljene na pjevače, lektore i predsjedatelje. Glag. fragmenti imaju samo velike časove: Jutarnju s Matutinom (Laudae) i Večernju, a Mali časovi ne postoje. Prema tome fragmenti predstavljaju svečano izvođenje oficija u koru na blagdane kad su članovi samostanskih, a naročito kaptolskih zajednica bili dužni slaviti časove zajednički.

Za paleoslavistiku je važno da su Hrvati naslijedili glagoljske liturgijske knjige iz doba Sv. Braće i njihovih učenika i da su te knjige sadržajem i kompozicijom vezane uz latinske kodekse zapadnog podrijetla preko njihovih panonsko-moravsko-čeških staroslavenskih prijevoda. To potvrđuje i najnovije otkriće rimskoga glag. misala, zapravo sakramentara poput Kijevskih listića iz 11. st. u Svetokatarinskom samostanu na Sinaju god. 1975. (Tarnanidis I. C., *The Slavonic manuscripts discovered in 1975 at St Catherine's Monastery on Mount Sinai*. Thessaloniki 1988, [5/N Sinai Missal] str. 103–108); M. Pantelić u radnji: Dragocjena baština hrvatskoglagoljskih brevijara od 13–15. stoljeća. Rukopis, str. 30 i 38, tab. 9 i 10.

Jezik Marije Pantelić je čist, slog skladan, način znanstveno besprijekoran, pristup obuhvatan, sporenje dostojanstveno i pažljivo, pretpostavka utemeljena i zaključak strogo podudaran s postavkama.

Nije čudo da je ovo i ovakvo djelo Marije Pantelić utkano već u radove mnogih paleoslavista i da nema staroslavističkoga znanstvenog skupa gdje se ne navodi ime i djelo Marije Pantelić.

Iz navedenih razloga Vijeće Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu odlučilo je da o 1100. godišnjici smrti sv. Metodija podijeli počasni doktorat dr. Mariji Pantelić za zasluge za paleoslavističku znanost, i sasvim posebno za njen doprinos poznavanju staroslavenskog bogoslužja. Na taj se način naš Fakultet pridružuje na način njemu primjeren spomenima 1100. godišnjice Metodijeve smrti. Fakultet time iskazuje čast dr. Mariji Pantelić, njenoj zajednici, ali i ona biva na čast Fakultetu. Ona je prva žena ovjenčana doktoratom svete teologije u nas.